

STUDIE

JUNGMANN A ČEŠTÍ GRAMATICI*

Ondřej Koupil (Praha)

Jungmann and the Grammarians

Abstract: The study deals with Josef Jungmann's relation to grammar. Part I shows that Jungmann switched from the term *mluvník*, the purist equivalent of the Latin word *grammatica* ('grammar'), to the term *mluvnice*, which had been mainly promoted by Václav Hanka. Part II examines the inspirational sources of Jungmann's views on the Czech language (Kopitar, Jahn) and shows that Jungmann changed from a reformer of Czech orthography into an authority opposing changes in Czech orthography. He focused on lexicography and fully recognised the authority of Josef Dobrovský in the field of Czech grammar. Part III observes Jungmann's explicit statements about the grammars of the Czech language throughout history. Jungmann respected, for example, the works of Laurentius Benedictus Nudozierinus and Venceslaus Joannes Rosa (both written in Latin). Nevertheless, in his eyes, all historical grammars were surpassed by the grammar of Josef Dobrovský.

Keywords: Josef Jungmann – grammar – Czech language – 19th century

Česká kultura vrcholného obrození
byla budována
v první řadě jako jazykově česká kultura.¹

Novelu z Jungmannova života, nadepsanou třeba *Mladý muž*, by bylo možné začít dvěma příhodami z jeho mládí: otázkou příbuzné z Otročiněvsí o koktání a pozdější příhodou u kamen. V této studii se na ně taky dostane, ale později. Nejprve se zaměříme na české ekvivalenty internacionalismu *grammatica* (I), pak načrtneme obraz Jungmannových představ týkajících se péče o celek jazyka (II), probereme Jungmannovy názory na starší i současné gramatiky (III) a nakonec všechno stručně shrneme (IV).

I Gramatika, mluvník, mluvnice

Mezi rokem 1817 a 1821 se něco stalo. Václav Hanka vydal nejprve svou „startovní“ ortografickoreformní brožuru s titulem *Pravopis český podle základu gramatyky Dobrovského*, ale druhé vydání se už jmenovalo *Pravopis český podle základu mluvnice Dobrovského*.² O rok později publikoval Hanka překlad stěžejní práce Josefa Dobrovského

a nadepsal ho *Mluvnice čili Soustava českého jazyka, podle Dobrovského*. Chtěli měnit pravopis, ale přitom změnili gramatiku, respektive změnili pojmenování gramatiky.

Než k odpovědi přivoláme další dobové aktéry, zvláště Jungmanna, připomeňme, že latinské pojmenování *grammatica*, rozšířené v drobných obměnách po evropských jazycích, je výpůjčka z řečtiny. Má i starou domácí latinskou podobu, kalk *litteratura*. O rozdílu mezi gramatikou a literaturou můžeme vést učené diskuse, nicméně pojmenování jsou tyto disciplíny vlastně stejně, vždycky je základem „písmeno“ (γράμμα, *littera*).³ Jako pojmenování mnoha jiných „věd“ a „disciplín“ se i tento termín šířil se vzdělaností. A jako u jiných věd se pro něj v novověku hledal domácí ekvivalent. I čeština zná takový puristický a básnický tvořivý pokus: Rosovo slovo *čechořečnost*, kompozitum ne nepodobné německým slovům *Sprachlehre*, *Sprachkunst* apod., jen s lokalizačním komponentem *čecho-* (odhlížíme teď od toho, že gramatika tematicky, a tedy i pojmenováním v historii volně přecházela v rétoriku, a nehledáme přesnou hranici disciplín). Dnes tu máme *mluvnici*.

Čeština zažila prudkou nomenklaturní bouří v druhém a třetím desetiletí 19. století, právě v Jungmannově době

* Studie vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092. – Rozbíhavé úvahy o dalších otázkách českých jazykových dějin v 19. století jsou naznačeny v poznámkách pod čarou a snad někdy přijde chvíle, abychom se k nim vrátili.

¹ MACURA 2015, s. 69.

² Stranou tu necháme ještě jeden důležitý rozdíl. Kromě puristické změny termínu *gramatika/mluvnice* došlo mezi těmi dvěma vydáními ještě k jedné změně: od gotických středoevropských písem se přešlo k antikvě; obě změny spojuje jeden rys: jejich protiněmecké zaměření (první větší „vlna antikvy“, ta z 90. let, se týkala i německých textů tištěných v Praze a byla motivována spíše esteticky, klasicisticky; tato druhá vlna už měla silný národovecký a emancipační charakter).

³ Na starověké vědomí souvislosti těchto termínů (Varro, Marius Victorinus) upozorňuje LECLERCQ 2023, s. 31.

a ne bez souvislosti s jeho komplexní činností. Klíčová textová svědectví o tehdejší konkurenci termínů *mluvník* a *mluvnice* představíme chronologicky, samozřejmě bez nároku na úplnost.⁴

1808: Josef Rautenkranc, podepsaný jako Miloslav Routovský, v dopise J. Nejedlému, datovaném 15. 2. a otištěném v *Hlasateli českém*: „podle **mluwnjka** (Grammatyky) Wallého fe cwiżyce“⁵

1810: V Jungmannově pozůstalosti se našla řeč „v listopadu 1810. ku posluchačům jazyka českého v Litoměřicích činěná“ a nadepsaná „Uvedení k čtení z **mluwniku** a literatury české“⁶

1813: Kopitar, stať „O slovanských nářečích...“ v Jungmannově překladu: „magi [Slované v Slavonii] terpw dwa **mluwnjky** (gramatyky)“⁷

1815: Jungmann A. Markovi 13. 4.: „**Mluvník** malý pro školy [...] **Mluvník** ruský (podle Dobrovského ukladu neboli systému) [...] Spište nám národní **mluvník** ne zkrácený ale rozšířený podle Dobrovského“⁸

1817: Javornického školní gramatika němčiny je nadepsána „Německý **mluwnjk**, aneb: Malá grammatyka“⁹

1817: Jungmann A. Markovi 31. 7.:¹⁰ „P. far. Novotný vydá **Mluvnici** (**mluvník**?) česky na praenumeraci“¹¹ výše v tomto dopise se Jungmann přiznává, že podle slova *řečnický* vytvořil adjektivum *mluvnícký* jako ekvivalent německého *grammatisch*, a to při práci na *Slovesnosti*; celkově situaci v terminologii charakterizuje větou „Jest to ještě chaos“

1818: Jungmann píše novoroční dopis A. Markovi, 4. 1., a zamýšlí se nad několika terminologickými problémy, zvláště krouží kolem *mluvnice* a *umnice*: „*umnice* [...] Čili raději umník (umovník) jako slovník, **mluvník**, za kteréž však Hanka raději chce **mluwnice**“¹²

1818: opět Rautenkranc v *Hlasateli*: „podle [...] čelkého **mluwnjku** (gramatyky)“¹³

1820: Jungmannova *Slovesnost*: „*Slownjky* [...] **Mluwnjky**“¹⁴

1820: Markova *Logika*: „Logika gest tehdy to z ohledu myšlenj, co bývá gramatika (**mluwnice**) z ohledu mluwenj“; „Saustawa takowých prawidel sluge **mluwnice**“¹⁵

1821: Čelakovský J. V. Kamarýtovi 1. 4.: „Puchmírův [ruský] **mluvník** budeš mít?“¹⁶

1821: zmíněný Hankův *Pravopis*: „PODLE ZAKLADU **MLUWNICE DOBROWSKEHO**“¹⁷

1822: zmíněný Hankův překlad Dobrovského: „**MLUWNICE ČILI SAUSTAWA ČESKEHO GAZYKA**“¹⁸

1823: V jazykověkritickém Lovci v *Kroku*:¹⁹ „**mluwnice** česká nebyla u tebe geště noclehem“²⁰

1825: Jungmann v *Historii literatury české*: „**Mluwnice** a Slowzopyty“; a zároveň na stejné straně o Puchmajerově pravopisu rusko-českém: „Učj česky psáti ruskau literau, a srownává **mluwnjky** obau těch gazyků“²¹

1825: Čelakovský používá ve *Slovanských národních písních* instrumentál „synowau **mluwnicej**“²²

1832: Jungmann považuje ve stati „O různění českého písemního jazyka“ analogickou úpravu pravopisu za velmi užitečnou „k dokonalenj **mluwnjku** českého“²³

1842: Jungmann vydává svou Rozepři mezi písmeny, dialog napsaný už v roce 1820, a nechává v něm slovo *mluvník*: „neslušj nám pjsmenům **mluwnjky** spisowati“²⁴

1845: V druhém vydání *Slovesnosti* Jungmann konstatuje, že máme „přes padesáte **mluwnice**“²⁵

Nechybí-li nám v řetězu dokladů nějaký důležitý článek, jeví se duel *mluwniku* a *mluwnice* tak, že nejprve píše

⁴ Srov. doklady v lístkové databázi PSJČ, tištěné texty i vydanou korespondenci. Inkriminované výrazy zvýrazňujeme lexémy polotučným řezem písma.

⁵ ROUTOVSKÝ 1808, s. 11.

⁶ ZELENÝ 1881, s. 379.

⁷ KOPITAR 1813, s. 85 = 1810, s. 90 („Die S l a v o n i e r haben nur erft ein paar ziemlich gute G r a m m a t i k e n...“).

⁸ JUNGSMANN 1882, s. 166; Hanka, kterému tehdy není ani 24 let, chce se svou skupinou vydat slabikář, zmíněný školní *mluvník* (pod dozorem Dobrovského) a zeměpis, a to novou „dobropisemností“ – tady jsou nejspíš zaznamenány počátky Hankova *Pravopisu* 1817; poslední výzva se týká Marka – podle Jungmanna měl pater Marek psát důkladnější gramatiku „pro muže“, když Hankův okruh připravuje učebnici pro školní děti.

⁹ JAVORNICKÝ 1817, s. III; jako o *mluwniku* se o této knize zmiňuje také PARÍZEK 1822, s. 50 (resp. jeho překladatel Vacek).

¹⁰ JEDLIČKA 1948, s. 51, považuje toto místo za první doklad slova *mluwnice*.

¹¹ JUNGSMANN 1882, s. 178; František Novotný z Luže (1818) nadepsal svou gramatiku „Prawidla čelké řeči“.

¹² JUNGSMANN 1882, s. 182.

¹³ RAUTENKRANC 1818, s. 90.

¹⁴ JUNGSMANN 1820, s. 332.

¹⁵ MAREK 1820, s. 7n. a 153.

¹⁶ ČELAKOVSKÝ 1907, s. 83.

¹⁷ HANKA 1821, s. 1.

¹⁸ HANKA 1822; v dalším vydání v roce 1831 ale překlad ponese dvojitý titul *Grammatika čili Mluwnice českého jazyka podlé Dobrovského*.

¹⁹ Na stejném místě se (třeba kromě nepřechylování příjmení) brojí i proti slovu *utečenec* (Lovec 1823, s. 142) – doporučuje se místo něho *zběh*, *poběhlík*. *Utečenec* by si tedy mohl podat ruce se *šlehačkou*, aspoň v dějinách české jazykové kritiky, kdy obě slova čelila podobné výtce, že jsou chybně utvořena, co se týče aktivity/pasivity; jako jsou tady doporučováni *poběhlík* a *zběh*, tak Vojtěch KEBRLE (1939) kritizuje *šlehačku* a radí čtenářům *Naší řeči*: „Když se vás v kavárně číšník bude ptáti, zdali si přejete kávu se šlehačkou, odpovězte mu, aby šlehačku nechal v kuchyni kuchařce na šlehání, ale vám aby přinesl kávu se šlehanou, t. j. smetanou, jež byla oním kuchyňským nástrojem ušlehána (srov. *strouhanka*, *hnětenka*, *sušenka*). A kdyby ještě nechápal, povězte mu, že mezi šlehačkou a šlehanou je podobný rozdíl jako mezi řezačkou a řezankou. To snad pochopí.“ V obou případech platí Trávníčkovovo „chybně, ale vžilo se“, tedy že systému někdy v rozhodování zdatně sekunduje úzus; to se projevilo i v osudu *mluwniku* a *mluwnice*.

²⁰ Lovce 1823, s. 142 (slovo je ve stejném časopise použito i v recenzi Tablicovy knihy na s. 124 a v recenzi Palkovičova slovníku na s. 128); autorem jazykověkritického článku byl Antonín Marek, kterého jako „svého ‚Lovce‘“ (ZELENÝ 1881, s. 206) vysílal po stopě jazykových nedostatků Jungmann.

²¹ JUNGSMANN 1825, s. 505. Psaní českých vět azbukou, zčásti i pro jednoduché zakrytí obsahu, je doloženo i v Jungmannově korespondenci s Markem a v korespondenci syna „Josefoviče“, např. „Чохы [!] а Морава трпѣт мусы“ (JUNGSMANN 1948, s. 145; srov. 148 a 155).

²² ČELAKOVSKÝ 1825, s. 220.

²³ JUNGSMANN 1832, s. 180.

²⁴ JUNGSMANN 1842, s. 258 (jinak se ale v tomto rozhovoru mluví o *gramatice* a o *gramaticích*).

²⁵ JUNGSMANN 1845, s. 6.

Rautenkranc profesoru Nejedlému a uvádí na kolbiště puristických adeptů na nový termín slovo *mluvník* (1808). Tento výraz si osvojí Jungmann, jak ve svých textech tištěných, tak v korespondenci a rukopisech (litoměřická přednáška pro seminaristy). V roce 1817 zvolí slovo *mluvník* jako ekvivalent německé složeniny *Sprachlehre* Jan Javornický. Jungmann probírá s Antonínem Markem v korespondenci i možnost slova *mluvnice* (1817) a Marek pak *mluvnici* zařadí do tištěné *Umnice* (1820), upraveného překladu příručky kantovského filozofa Johanna Gottfrieda Kiesewettera (1766–1819).²⁶ Ve dvou následujících letech je toto řešení podpořeno tituly Hankových publikací; Hanka přitom nejspíš stál na straně *mluvnice* už dřív. Jungmann sám občas i později ožíví *mluvník*, ale *usus tyrannus* se v tomto případě přiklonil k Hankovi a k *mluvnici*. Ve *Slovníku* má Jungmann obě hesla, *mluvnici* dokládá Markovou *Logikou*, *mluvník* „Puchmajerem“ z *Videňských novin* (z *Prvotin* číslo XXII, s. 85).²⁷ U *mluvnice* má Jungmann ve *Slovníku* první význam „řečnické, pulpit“ a upozorňuje na polské *mównica*. Ani u *mluvniku* není jako první zařazen význam „gramatika“ – Jungmann cituje význam „řečnick, affator“ z Velešínova slovníku (k tomuto významu se ještě vrátíme).

Konkurence *mluvniku* a *mluvnice* je pozoruhodná, vlastně i rodově. *Mluvnicka* umožnila rozlišit *mluvnici* od *mluvnictví*, a to i samotnému Jungmannovi²⁸ (obojí je *gramatika*), i když to by zvládl i *mluvník*; přitom se ale ztratila paralela se *slovníkem* (ten měl alternativu ve *slováři* – Jungmann to slovo také používal) a chyběl termín pro jejího autora, gramatika. I v tomto směru se ovšem experimentovalo. Pavel Josef Šafařík mluví v *Muzejníku* 1833 (roč. 6, č. 5, s. 11) o tom, že o statusu Chorvatů v rámci Slovanstva „swářj se mluwncji“; nápad využít pro autora gramatik staročeský (nejspíš) neologismus *mluvník* (řečník), který je doložen jen ve zmíněném Velešínově slovníku (1458),²⁹ Gebauerem je považovaný za slovo „strojené“³⁰ a který jsme potkali i v Jungmannově slovníku (analogie k *řečníkovi*), se neujal. Mohli jsme mít životného *mluvníka*, který by psal svou *mluvnici*, nebo i *mluvnici*, která by psala svůj *mluvník*, anebo *mluvníka* a *mluvnici* jako autory gramatiky.³¹

Jistá revize zmíněné nomenklaturní bouře proběhla u samotného Jungmanna. V dopise Antonínu Markovi, s kterým kolem roku 1820 promýšlel řadu neologismů, se 3. 7. 1842 naopak vyslovil pro mezinárodní terminologický úzus:

... abyste ku přílišnému purismu nehleděli, zvláště tam, kdež všickni evropští jazykové se jako shodli [...] A pročež myslíme, že by všeobecné významy filosofie, ontologie, metafysika ba i fysika a t. p. se podržeti měla, jakož i ta, kteráž již obyčejem přijata jsou, k. p. podmět, předmět, ježto i Rusům známá.³²

Ale *gramatiku* mezi nimi nejmenoval. Na *umnici* se časem zapomnělo, ale její sestře *mluvnici* se dobře daří i dnes. Na *mluvník*, který by byl tak symetricky doplnil Jungmannův *Slovník*, se také zapomnělo: *mluvník* byl odložen jako *slovář*, na scéně jsou *mluvnicka* a *slovník*. Bez šancí už zase ale v titulech dnešních příruček není ani stará dobrá *gramatika*.

II Pravopis, slovník, gramatika

Četbou nebo snad jen zalistováním první částí této studie jste možná nabyli dojmu, že jde o suchopárné slovíčkaření, „pouhou“ lingvistiku, jak to rády formulují obory se zastřešujícími ambicemi. Měníme teď proto měřítko, aby bylo jasné, že šlo o mikropříběh v rozhemženém mraveništi skupinového jazykového managementu, sémiotické hry na/o modernizaci jazykové české kultury, o *upgrade* selské periferie na „století páry“ a o tápání po nové identitě, která teprve za další dějtinou zákrutou získá makavější politický přesah. Slovíčkaření samozřejmě v „jazykové fázi“ národního hnutí nebylo bez významu a Josef Jungmann byl jazykovědec.

Jako jazykovědec je právem spojován především s lexikografií, péčí o slovní zásobu. Byl autorem a organizátorem slovníkového monumentu vydávaného ve 30. letech 19. století, člověkem považovaným současníky za rozhodčího v terminologických otázkách. Zároveň víme o jeho angažmá ve sporech o jotistickou reformu tradičního tiskařského pravopisu... nicméně pravopis, i když se to české tradici, zvláště při traktování jazykových dějin 19. století, trochu přičí, nechme v tuto chvíli mimo „jazyk“. Jak se Jungmann vztahoval vedle slovníku k druhé části zkoumání českého jazyka v minulosti i vlastní přítomnosti, ke **gramatice**?

Odpověď jsme hledali v Jungmannových textech tištěných, tedy veřejně komunikovaných, i psaných, tedy v soukromé korespondenci. Opakující se obrazy a obraty lze často stopovat k jejich inspiračním zdrojům. „Mladý Jungmann“ – jestli to pro germánské ucho není pleonasmus – některé z těchto motivačních textů, analogických povzbuzení a posudků „z druhé strany“ přeložil a publikoval a celkem důsledně se jich držel ještě i jako „starý Jungmann“ – jestli to pro germánské ucho není oxymoron. Mezi těmito dvěma póly musíme myslet ještě přechodovou postavu „středního Jungmanna“.

Především jde o základní metaforiku českého národního hnutí, často nenáležitě zpětně doslovně vztahovanou ne na celek sociální, kulturní a politické transformace, ale na stav jazyka. V roce 1813 zveřejnil Jungmann překlad známé Herderovy kapitoly o Slovanech. Najdeme tam metaforiku spánku a **probuzení**, vztaženou na očekávané oživení

²⁶ Srov. MACURA 2015, s. 404.

²⁷ Tam byl zveřejněn překlad Kopitarova pojednání „O slovanských nářečích...“ Jungmann tedy vzal doklad, citovaný tady výše k roku 1813, z vlastního překladu! Nebo Kopitara nepřekládal? Nebo zápis znamená, že doklad excerpoval Puchmajer?

²⁸ JUNGSMANN 1845, s. 6 (jako partner k *slovářství*, lexikografii); podobný rozdíl (*umník* – *umnice* – *umnictví* – ?) navrhoval pro logiku jako disciplínu, jejího provozovatele a knihu o ní v dopise Markovi v roce 1817 (JUNGSMANN 1882, s. 177).

²⁹ Olomouc, Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Sběrka rukopisů Metropolitní kapituly Olomouc, sign. CO.362, ff. 103r–131r (zde fol. 103v, sl. b; za lokalizaci a ověření dokladu děkuju Štěpánu Kohoutovi a Petru Gajdošíkovi).

³⁰ GEBAUER 1970, s. v. *mluvník*. Anonymnímu recenzentovi studie vděčíme za upozornění na možnou souvislost lexému *mluvník* se slovy *mluvna* („logika“) a *mluvnár* („řečník“), uvedenými ve slovníku Klementinském (1455).

³¹ Hrozilo by ovšem nebezpečí dvojsmyslu, záměny *mluvníka* s *mluvkou*: Masaryk použil v *Naši nynější krizi* slovo *mluvník* právě v tomto depreciativním smyslu: „u nás je netoliko řečník, nýbrž každý mluvnick politikem“ (MASARYK 1895, s. LII).

³² JUNGSMANN 1948, s. 203.

Slovanů pojímaných prakticky jako homogenní celek. Pro pojmenování toho, o co hnutí v zásadě šlo – radikální změny –, je metafora spánku (jako synonyma otupělosti, nevědomosti a pasivity) a probuzení ideální, podobně jako metafora obrození/omlazení nebo znovuzrození (renaissance). Ještě silnější je podobná metafora **vzkříšení**, kladoucí do protikladu rovnou život a smrt.³³ Ve stejné době překládal Jungmann ve stati německého národovce Friedricha Ludwiga Jahna („Turnvater“ nebo „Turnpater“ Jahn)³⁴ výroky o nutnosti udržet čistotu národů, jazyků, spojení území a jednoho jazyka – do Jahnovy dikce už prosakovaly stíny budoucnosti:

Čjm národ čiftěgflj; tjm leplj; čjm fmjffeněgflj, tjm k bandytům podobněgflj.³⁵

Gen w gednom gazyku možno welkým býti.³⁶

... budaucnoft dočká wogen o meze národnj; ale to budau wogny fwatě.³⁷

Model spojující „národy“ a „jazyky“ v nerozdělitelné entity vedl Jungmanna k celoživotní organizační snaze o **monolingvní** kulturu: o písemnictví, které bude disponovat nejen krásnou literaturou, ale i vědeckými texty a vlastně všemi texty, ať původními, nebo v překladu, v jediném jazyce schopném vyjádřit „všecko ve všech vědách i umách“³⁸ – a ten bude zároveň jazykem běžně mluveným a „mateřským“ se všemi konotacemi. Sem směřuje nejen práce na doplnění slovní zásoby, ale i povzbuzování dalších, aby psali texty podle svých oborů, aby doplňovali, co chybí, a v korespondenci Jungmannově i jeho syna Josefa „Josefově“ dobře doložená akvizičně-distributorská práce s knihami v rámci spřátelené národovecké komunity. A opět už ve svém překladu z Jahna mohl Jungmann najít podněty, proč je monolingvnost – kontrastující s dřívějším funkčním využitím více jazyků,³⁹ včetně jazyků mrtvých, ve struktuře jedné víceúrovňové vzdělanosti a komunikace – vlastně důležitá. Jazyky už nejsou hodnotově nelišné, jeden je vždycky nejdůležitější, protože je mateřský, argumentuje Jahn:

Čłowěk má gednu matku; na gedně řeči mateřké gemu dosti [...] Dwě matky neporodj gednoho těla; dwě nebo wjce řečj řpolu nerozwinau řchopnofti k mluwenj [...] Včiti ře z mládj w tuze autlém wěku dwěma nebo wjce gazykům, půřobj nezohdu w myřli, přetřzenořt myřlenek, a pomatenj celého čłowěka.⁴⁰

Koncept monolingvní kultury možná dokresluje okolnost, že Jungmann žil po celý život mimořádně asketicky. Byl svázán se svou prací a obklopen rodinou, kromě jedné nedlouhé výpravy necestoval za hranice království: roku 1834 „učinil největší posud v životě svém cestu, zajel si s rodinou do hor Krkonošských“⁴¹ a teprve v srpnu 1841 se dostal do Drážďan a Saského Švýcarska.⁴² To kontrastuje jak se starším Dobrovským, tak s mladšími, kteří cestovali pracovní i soukromě (Palacký, Šafařík, Čelakovský, Purkyně). Jungmann tak působí jako mimořádně domácký typ pohybující se v Praze a ve středních Čechách, kde převažovalo primárně česky mluvící obyvatelstvo.

Úplná monolingvnost písemnictví a vzdělanosti bylo *novum*, s kterým se ještě čeština jako s nárokem nikdy nekonfrontovala v úplnosti. Jak správně poznamenal Alois Jedlička, ani v 16. století, mnohdy vyzdvihovaném pro množství textových žánrů pěstovaných v češtině, nešlo zdaleka o úplnost: vyšší poezie a věda se provozovaly latinsky:

Spisovný jazyk [...] nezasáhl ani v tak zvaném z l a t é m v ě k u v plné míře do všech oblastí, jež přísluší [upřesněme: dnes, v roce 1948] rozvítenému spisovnému jazyku [...] ve dvou vrcholných funkcích, ve funkci estetické a theoreticky odborné, nedosáhl národní jazyk plného uplatnění.⁴³

Formulováno je to sice jako nějaký neúspěch, ale berme to jako reálný popis pozice menšího vernakulárního jazyka v raněnovověké Evropě. Nicméně v Jungmannově době se na obzoru objevil model jiný.

U Jahna můžeme najít i vyslovené nepřátelství k jiným jazykům a k vícejazyčným společnostem – tedy podnět, který

³³ „Buditelé“ před(po)kládají pro výchozí negativně pojímaný stav metaforu spánku, křisitelé metaforu smrti; společný je kontrast stavů spánku/smrti a probuzení/ožiti.

³⁴ Srov. KLEMENT 2018.

³⁵ JAHN 1813, s. 199 = 1810, s. 26 („Je reiner ein Volk ift, je beffer; je vermifchter, je bandenmäßiger.“).

³⁶ JAHN 1813, s. 200 = 1810, s. 186 („In Einer Sprache wird man nur groß.“).

³⁷ JAHN 1813, s. 200 = 1810, s. 44 („Die künftige Zeit wird Kriege um Völkerfcheiden erleben, aber es werden heilige Kriege fein.“).

³⁸ JUNGSMANN 1845, s. 7; srov. JEDLIČKA 1975, s. 31.

³⁹ Příznačná je Dobrovského odpověď Jungmannovi a Preslovi o české terminologii v logice: „Man soll von solchen Dingen nicht böhmisch schreiben“ (ŠIMEK 1922, s. 20). Tato věta se stavěla do kontrastu s neoterizační a výpůjčkovou akvizicí u Jungmanna. Na základě tohoto rozdílu se pak vytvářely školské formulace o Dobrovském se „skeptickým zrakem osvícence“ (s. 3) a Jungmannovi, který byl představován jako „odkojený romantismem“ (s. 3) a „vyvolenec z těch první, kteří nezoufali o budoucnosti národa“ (JUNGSMANN 1948, s. 9, úvod F. Vodičky). Pro realistickou představu je důležité připustit existenci monolingvního a plurilingvního modelu, z nichž každý samozřejmě žádá od jazyka/jazyků jiné fungování. Nakonec existují i doklady přímo opačné: o černých vyhlídkách pro češtinu nejspíš probíraných u Jungmannových svědčí například dopis J. J. Jungmanna A. Markovi 6. 7. 1832 s nářky na to, jak města „hynou tím svrabem německým“ a česká „literatura to nezdrží“ (JUNGSMANN 1956, s. 202). Jaromír LOUŽIL (1974, s. 54), když komentoval edici textů z Jungmannovy polemiky s Aloisem Uhlem, citoval formulaci Arnošta Krause z 20. let 20. století o rozporu mezi „kosmopolitickou, osvícenskou vírou v kulturu, v lidstvo“ a „kmenovou, romantickou láskou k národu“ (KRAUS 2015, s. 143) a o odlišném vztahu těch dvou táborů k jazykové rozmanitosti; i tento rozdíl, třeba pojmenovávaný kulturněhistorickou terminologií, lze snad vysvětlit rozdílem mezi plurilingvním modelem s paralelním užíváním více jazyků a monolingvností a souvisejícím hodnocením stavu jazykové komunikace.

⁴⁰ JAHN 1813, s. 200 = 1810, s. 185 („Nur Eine Mutter hat jeder Menřch, Eine Mutterřprache ift für ihn genug [...] Zwei Mütter gebären nicht Einen Leib, zwei oder noch mehrere Sprachen zugleich entfalten kein Sprachvermögen [...] Sollen in früher Jugend zwei oder mehrere Sprachen zugleich ihre Wirkflamkeit äußern, so müřfen řie řich mit den Vorfteellungen kreuzen, den Gedankenzufammenhang řtören, den ganzen Menřchen verwirren.“).

⁴¹ ZELENÝ 1881, s. 365.

⁴² ZELENÝ 1881, s. 367.

⁴³ JEDLIČKA 1948, s. 7.

Jungmann aplikoval (a Jahn by se tomu jistě divil) hlavně na vztah k němčině. U Jahna nakonec najdeme i podněty k novotažení v lexiku: má se to dělat správně a jenom málo.⁴⁴

U Kopitara, z kterého Jungmann přeložil krátké pojednání o slovanských jazycích a literaturách, našel obrazy, ke kterým se dlouhodobě vracel: přirovnání slovanských jazyků k starověkým jazykům (skloňování bez členu, časování bez zájmen, slova zakončená na samohlásky), hodnotově interpretovatelné jako výhoda ve srovnání s jazyky jiných typů, například k tvorbě časoměrných veršů nebo oper.⁴⁵ A opět už v překladu z Kopitara se nachází výzva k jednotnému slovanskému písmu a pravopisnému systému (psát „gako Řekowé gednau abecedau, a podlé gednoho, ne podlé tolika ľobě odporných fyftemů!“) i úvaha o srůstání slovanských „dyalektů“ v jeden jazyk podle předobrazu řeckých dialektů za Alexandra Velikého.⁴⁶

Jazykový ideál monolingvního projektu byl zvolen a formulován na tak vysoké úrovni, že Nejedlý a Jungmann riskovali při jazykově-literární transformaci (skokový *upgrade* místo kontinuálního rozvoje) dočasnou ztrátu publika (jak dokládá příhoda mladého Palackého, který trenčínskému měšťanu Bakošovi na Slovensku nedovedl jako student pomoci s porozuměním textu),⁴⁷ aby ho pak opět získali ze sociálně a kulturně prestižnějšího místa, z modernizované pozice, na kterou se mezitím při své společensky osamělé tranzici cíleně přesunuli. Tato pozice už umožňovala posunovat ambice dál: od estetické, ale soukromé literatury směrem k institucím, časopisům a společností, ke školství a vzdělání, nakonec k politice. Celou tuto dráhu, příběh ztraceného a znovu získaného čtenáře nakonec ilustruje František Palacký: student, který nerozumí, mladý badatel, který se zapojuje, autoritativní redaktor, který ruče přebírá organizátorské otěže, iniciátor výkladového slovníku – a jakmile to jde, politik.

Riskantní krok konstrukce literárního a vzdělaneckého jazyka z exkluzivních, periferních nebo i nových prostředků ohlašoval Josef Jungmann hned třeba v předmluvě k překladu Miltonova *Ztraceného ráje*: „Nechtěg milý wlaštenče, aby wzneffená bářeň wľednjm gazykem znevctěna byla.“⁴⁸

Oldřich Králík ukázal na překladech Josefa Jungmanna a jeho současníků, že nářky na špatný jazyk se týkaly speciálních vyšších stylistických rejstříků artistní literatury, ne „jazykového systému“ nebo běžné komunikace, dokonce ani ne tradiční literatury, jako byla poezie ve stylu kramářských nebo lidových kostelních písní – na to všechno dobové jazykové prostředky stačily.

Už v prvním desetiletí 19. století se ukázalo, že zmíněná potřeba exkluzivních prostředků se týkala především lexika. Tím se dostáváme k přirozené odpovědi na otázku, proč psal Jungmann *slovník*, a ne *mluvník*, respektive *mluvnici*. Už v Otročiněvsi, na počátku jeho jazykové rekonverze, nechyběly Jungmannovi v češtině gramatické konstrukce, ale slova – mnoho českých slov, vlastně chyběl mu celý ten budoucí slovník.

Jako můžeme východiska Jungmannových názorů, svět „mladého Jungmanna“, sledovat na jeho překladech agitacních textů, tak nám vřel do světa „starého Jungmanna“ poskytují listy jeho *Zápisů*. Textologické složitosti, jakou představuje toto *corpus* reflexí, se tu nemůžeme věnovat ani okrajově.⁴⁹ K tématu této podkapitoly se nejvíc poučíme v pasáži nadepsané „Jazyk písemný jest paládium národnosti“. Dynamiku rozdílu mezi „starým“ a „mladým“ Jungmannem snadno nahlédneme, když vedle sebe – nebo spíš proti sobě – postavíme závěr tohoto oddílu („Opravovati něco na písemním jazyku neopovažuj se nikdo z neposvěcených!! Měj ho v úctě každý“)⁵⁰ a étos lexikografické tvořivosti z mladších let (tehdy platilo, že „přijetjm některých, předkům našim neužíwaných, ale dobrých a potřebných slow, wnitřnj powaha a zewnitřnj twárnost a jako známka gazyka nikoli se nerušj“).⁵¹ Tato dynamika samozřejmě odpovídá úspěchům národního hnutí. Konstantně je sice provázely vzdechy, že situace je špatná nebo kritická, ale prakticky se v něm právě za Jungmannova života všechno posunulo skokově, stejně jako celý modernizující se evropský svět. Kde se „mladému“ jevila *reformanda*, tam „starý“ viděl *reformata*. Doba experimentů pominula s dvacátými lety a po zkušenosti nejprve s „moravskými separatisty“ a pak se zakladateli moderní spisovné slovenštiny se „starý Jungmann“ k nepoznání změnil.

⁴⁴ „Twojenj flow, bud'te gen dobrá, zpečiti fe nehodno“ (JAHN 1813, s. 201). Německá předloha se tu k neologizování vyjadřuje podrobněji: „Ich mögte eine Lebensgeschichte der Deutſchen neugebildeten Wörter, die man erſt als Ketzer in Bann und Acht that, ſpäterhin für anrühlich hielt, allmählig in gute Gefellſchaft zog, wo ſie jetzt tonangebend walten [...] Auf dieſem Wege nur dreißt weiter gegangen, in den Uranfängen der Sprache geforſcht, in ihren Mundarten ſich umgesehen, und ſich von Wohl laut und Geſchmack leiten laſſen!“ (JAHN 1810, s. 375). Doporučení spisovatelům je pak obohaceno odkazem na Horatia.

⁴⁵ Srov. KOPITAR 1813, s. 83 = 1810, s. 87; MACURA 2015, s. 47nn.

⁴⁶ KOPITAR 1813, s. 90 = 1810, s. 92 („... wie die griechiſchen, alle mit einerley Alphabet, und nach e i n e m, nicht nach einem D u z e n d widerſprechender Schreibfyfteme!“).

⁴⁷ K příhodě se v této kapitole ještě vrátíme. O tom, že „nová slova“ v překladech nepoužíval Jungmann z nouze, ale pro záměrnou poetizaci jazyka, psal přesvědčivě VODIČKA 1948, s. 67–74. I Oldřich Králík v analýze Jungmannových překladů zdůrazňoval jeho odklon od mluvené řeči (proti Dobrovskému i Tomsovi) a na základě vypořádaného rozporu literárních ideálů a konkrétních textů (Bürgerova *Poutnice* přeložená dostatečně živě a pestře lidovým jazykem) konstatoval, že je „těžko mluvit o úpadku české řeči a literatury na sklonku 18. století“ (KRÁLÍK 1958, s. 511). Nešlo tedy o neexistenci (!) jazyka nebo jeho degradaci, ale spíš o estetickou a později odbornou nepoužitelnost způsobenou chybějícími lexikálními jednotkami. Naopak o nových překladatelských experimentech usilujících o vyšší literární styl píše Králík stejně jako Vodička jako o méně srozumitelných, resp. jako o těch, které „dnes nepůsobí příliš utěšeně“ (s. 518). Přesně tak chceme argumentovat i tady: daní za nový vysoký styl bylo dočasné snížení srozumitelnosti v experimentech a „krkolomnostech“ (s. 529). Nad Králíkem popisovanou vývojovou oprávněností těchto kroků se můžeme zamyslet: znamená to, že kdyby Václav Jan Pohl experimentoval trochu později a se světovým rozhledem a kdyby získal nějaké následování chtivé publikum, vyzněla by jeho práce historicky jinak?

⁴⁸ MILTON 1811/1, s. XIV.

⁴⁹ Konstatování posledního editora Radka Lungy o nezvěstnosti originálu *Zápisů* od roku 1907 a apel na jejich hledání zůstávají v platnosti (JUNGMANN 1998, s. 88).

⁵⁰ JUNGMANN 1998, s. 60.

⁵¹ JUNGMANN 1832, s. 181.

Dokonce i v knihách, které byly navrženy k ocenění v Matici české, nacházel chyby a v protokolech z jednání Matice se dochovalo, jak v roce 1844 referoval o tom, „že spisovatelé vždy dál a dále od spisovného jazyka odstupují a slov proti období a pravidlům tvořených a skloňovaných užívají, nešetříce ani soukromého ani veřejného napomenutí“.⁵² Jungmann tedy žádal analogii (*obdobu*) a pravidelnost, systémovost ve slovtvorbě i v gramatice. Karel Tiefertunk klade do uvozovek dost možná přímý záznam Jungmannova povzdechu:

Co při tom nejsmutnějšího jest, že již i na katedrách takové chyby za pravidla vystavují.⁵³

Jungmannovým odkazem není pokyn „experimentujte v překladech jako já, dokud jsem byl ještě mladý muž“ nebo „oživujte, přejímejte a tvořte slova jako já“, ale „udržujte *status quo*“, „respektujte autoritu“, dokonce „hleďte chyby a bruste je“. Ano, podle Tiefertunkova svědectví mluvil Jungmann na půdě Matice české už na schůzi 3. 7. 1844 o potřebě jazykověnápravné příručky a Šafařík přišel s nápadem, že by se mohla jmenovat „Brus jazyka českého“, tedy že by mohla titulárně navazovat na gramatiku jezuitů Jiřího Konstance ze 17. století.⁵⁴ K potřebě matičního *Brusu*, který by sloužil „za pravidlo těm, kdo se poučiti chtějí“,⁵⁵ a byl jistou náhradou českých škol a akademie, se vracejí i *Zápisky*.

Změna Jungmannova postoje souvisí s tím, že do Prahy přišel ve 20. letech člověk, kterého považujeme za hlavního strůjce českého jazykového managementu v rozhodujícím období 20. až 40. let 19. století – František Palacký –, a s postupným etablováním tohoto muže v pozici centrálního organizátora.⁵⁶

„Starý Jungmann“ paradoxně asi nevnímal, že jeho snažení bylo úspěšné a skokově modernizovaný jazyk začíná být životaschopný, chová se nevypočitatelně a ustavuje se každodenní shodou úzu svých mluvčích, ne rozhodnutími jednotlivců, dokonce „posvěcených“ jednotlivců. Ten, který se profesoru Nejedlému těsně před rokem 1820 začal jevit jako novotář a experimentátor, umřel jako konzervativní strážce dosaženého.

Nejedlý by si možná se „starým Jungmannem“ v lecčems porozuměl – ne v pravopisu, na který Nejedlý hlavně argumentačně vztahoval své odvolávání na zlatý veleslavínský

věk,⁵⁷ ale spíš v obecné potřebě zastavit změny. Nesmí nás přitom mást, že třeba 4. 1. 1827 Jungmann Kollárovi o Nejedlém psal, že „30 let pozadu ostal“.⁵⁸ Později už byla jazyková situace jiná: modernizace byla v podstatě dokonána, jazykově-literární provoz fungoval jako kolektivní sociální hra většího měřítka, jako funguje dodnes, model monolingvní literatury už byl nastartován. A co se týče pravopisu: když se Šemberovi podařilo „propašovat“ <v> a <ou> místo <w> a <au> do úředních překladů, byl už Jungmann na věčnosti a Palacký na další konzervativní střežení pravopisu rezignoval⁵⁹ a po bachovské éře se vrátil ne jako jazykový manažer, ale jako politik; osobně však už poslední pravopisnou změnu nepřijal.

Ty dvě fáze Jungmannova života ale nestojí v tak příkrém rozporu, jak by se mohlo zdát. Jejich pojítkem je motivace: jak přejímání a novotaření na jedné straně, tak uchovávaní na druhé je namířeno proti vlivu němčiny.⁶⁰ Hledat germanismy jak na lexikální úrovni, kde stojí v prvním plánu, tak ve frazeologii, kde jsou skrytější, bylo podle Jungmanna potřeba stále. Zdá se, že toto negativní vymezení je přítomné od prvního *Rozmlouvání* až po *Zápisky*:

Naftogte! čelky mluwiti se hanbj! gazykem, w kterém wefkeré králowftwj fe řjdj [...] Whrdlo lžeš člowěče! že Čech gfy! Němec tobě z očj y kroge hledj; oč, že Sfwáb gfy? [...] Gestližes fobě w kafjrnách, w těch cyzozemců, gak widjm, hnjzdech, Němce wywálel, wflak we flkole lépe čelky gfy fe naučiti mohl y měl...⁶¹

A co nejbolestnějšího, pražští lékaři najali sobě [lázně] Šternberk, dali tam dohlédače německé, posílají sem své pražské pacienty, a kam se Praha přenáší, tam němčina se valí. A tak nena-lezv nikde přesného národství, zvolati musím s starým básníkem:

Otčina česká jest ve své vyhnankyně vlasti
(exulat in patria terra bohema sua).⁶²

Měnila se spíš reakce na tento základní pocit ohrožení. Od taktiky „vlivu němčiny se ubráníme/zbavíme jazykověmanažerskou inovací“ přecházel Jungmann k pozici „vlivu němčiny se ubráníme/zbavíme jazykověmanažerskou konzervací“. Jak napsal Felix Vodička v úvodu ke svému výboru z Jungmannových textů, „baťuška“ strnil vždy Rusům a „každou situaci, politickou i kulturní,“ posuzoval „s *hlediska boje a obrany proti Němcům*“.⁶³

⁵² TIEFTRUNK 1881, s. 122.

⁵³ TIEFTRUNK 1881, s. 122.

⁵⁴ Srov. TIEFTRUNK 1881, s. 122.

⁵⁵ JUNGSMANN 1998, s. 61.

⁵⁶ Srov. v návaznosti na Jaromíra Běliče KOUPIIL 2021, s. 139–150.

⁵⁷ Srov. KOUPIIL 2018, s. 272.

⁵⁸ JUNGSMANN 1880, s. 55

⁵⁹ Srov. BĚLIČ 1949, s. 229; KOUPIIL 2021, s. 149, pozn. 40.

⁶⁰ Příznačné je, že už v druhém „rozmlouvání“ Jungmann vysvětluje, že čeština snáze snese latinismy než germanismy a vůbec nejlíp slova ze slovanských jazyků (JUNGSMANN 1948, s. 55).

⁶¹ JUNGSMANN 1806, s. 44n.

⁶² JUNGSMANN 1998, s. 70; časoměrný hexametr je překladem latinských slov v závorce; Josef V. Frič (FRICZ – LÉGER 1867, s. 341, pozn. 1) připisoval podobný, významem trochu jiný text (*Exulat Boëmus in patria terra Boëma sua*) Jiřímu Holíkovi, původně dominikánovi, který se stal v 17. století exulantem a konvertoval k luterství (srov. RYANTOVÁ 2016). Ale verš *Exulat in patria terra Boëma sua* cituje i Daniel Adam z Veleslavína ve své edici překladů papeže Pia II. a Martina Kuthena nadepsané *Kroniky dvě*... v roce 1585 (K13885, fol. B3v). Nejstarší doklad jsme našli v bratrském kancionálu *Pisně duchovní evanjelitské* z roku 1576 (K12864), v latinské básni podepsané „E R.“, tedy Esrom Rūdi(n)ger (1523–1590/1591) – v něm tedy vidíme Jungmannova „starého básníka“.

⁶³ JUNGSMANN 1948, s. 14.

Nemůžeme tady nevidět osobní motivaci „mladého Jungmanna“, zaznamenanou jeho „starým“ *alter ego* – ale vlastně ne *alter*, je to pořád stejný Josef Jungmann: i ve stáří přímo vidí a zapisuje, jak ho kdysi v mládí zaskočilo, když jedna z pozvaných na sešlost u jeho strýce při jeho zadrnutí v řeči jistě se smíchem přišla s bonmotem, že „vždycky slychala, že jen v Otročinovsi (odkud byla) koktají, ale nalézám to i v Hudlicích“. ⁶⁴ Podle popisu ale v tomto případě nešlo o koktání (i když tak Jungmann nazývá „kvapné zajímavé mluvení“, které prý se u něho nevyskytovalo „ani v dětském věku ani v dospělém stáří“) – spíš o hledání českých slov místo vnucujících se německých, a tedy málo plynulě vyjadřování: „Nejhůře bylo mi, když jsem česky mluvití měl“ – „... vždy mně devět německých výrazů tanulo na mysl než jeden český“. Mysl studenta Jungmanna ale musela být nějak predisponována, když na tento relativně malý podnět reagovala – nebo tak se to aspoň jeví ve vzpomínce – intenzivním zájmem o mateřský jazyk a brzy i o překládání a psaní. Žena z Otročiněvsi netušila, co způsobila: „Všecko se zamlčelo, já se zapýřil hanbou a zlostí, a cítiv nedostatek mateřštiny hned jsem sobě umínil jí se lépe přiučiti.“ I bez ambice podat vysvětlení neidentifikovaných vnitřních a osobních motivů jistě nahlížíme, že není náhoda, že vedle příhod o Nejedlém a introspektivních úvah je v *Zápiscích* zaznamenána právě tato autobiografická historka.

Změny v Jungmannových zájmech pak vedly k další, obráceně vyznívající příhodě. Jungmann byl nejspíš stále relativně mladý, ale už intenzivně učil v Litoměřicích, a hlavně byl ponořený do konstrukce dávno-budoucí češtiny, tedy studoval starou češtinu, aby se dostal k té budoucí. Přišel do domácího prostředí a najednou, „oddechv [!] sobě v kole příbuzných“, očekával, že uslyší „hlaholy [...] uchu vítané“. S úžasem ale i tady, možná v rodné chalupě nebo někde blízko, zaznamenal zklamání: „... nebyla čistá ta radost. Již jim ne jako za starodávna kamna hrála, ale dávala *hic*; nebyli to ti samí, ⁶⁵ ale byli *nämlich* ti lidé atd. atd.“ ⁶⁶ Nebyla to jazyková „porušenost“ v nějakém anonymním lidu, v předmětu Jungmannova bádání – byl to problém v jeho vlastní rodině. U rozpálených kamen někdo poznamená, že „dávají *hic*“, a je – samozřejmě jenom obrazně – oheň na střeše. Žena z Otročiněvsi byla asi jen pobavena neočekávanou nepružností mladíkova projevu; tady je mladý muž spíš pohoršen. Ta rozhicovaná kamna se mu doslova vpálila do paměti. Znamená to, že v dětství v Hudlicích žádné germanismy nepoužívali? Je možné, že jeho otec kostelník a matka zaměstnaná obstaráváním domácnosti a další přítomní z malé vsi byli po jeho odchodu do světa v intenzivním kontaktu s němčinou a měnila se jejich běžná řeč? Stěží. Spíš si dítě Jungmann nevyšiml toho, co bylo tak nápadné Jungmannovi

krácejícímu intelektuální stezkou s všeslovanskými vizemi a amalgámem jazyka a národa.

Formulujme tedy vztah tří věcí pojmenovaných v názvu této kapitoly.

Pravopis: ten je třeba měnit jen dočasně; počáteční gesto odstřihující nový jazyk od starého ve jménu gramatiky (analogie v koncokách) a etymologie (restituce *i/y* v základech a počátcích slov) ⁶⁷ bylo třeba zastavit, bylo nebezpečně rozmáchlé a potenciálně nekonečné. Přispěla k tomuto pocitu u Jungmanna i skutečnost, že po vydání momentálního *Slovníku*, za pár let, byla provedena skladná reforma? Jak asi na „starého Jungmanna“ působilo jeho nedlouho a s obrovským nasazením vytištěné dílo v náhle zastaralém pravopisu?

Obohacování **slovníku:** i u toho lze v extenzivním pojetí setrvat jen dočasně, protože znakem kultivovaného jazyka je samozřejmě terminologická stálost a jistá nadčasovost textů, které jsou považovány za klasické. Jistě, slovník „národného gazyka náležj mezi prwnj potřebnosti vzdělaného člowěka“, jak Jungmann napsal v první větě předmluvy ke *Slovníku*, ale jedna věc je ho vytvořit, druhá dlouhodobě používat. Pro to dlouhodobé používání – i když „živý gazyk, gakýž posud chwála bohu český gest, nikdy w též mjře nezůstává, ale podobně všemu, w čemž žiwot gest, neustále se proměňuje“ ⁶⁸ – se slovník nesmí měnit příliš rychle a intenzivně.

Po roce 1817/1818 přistupoval Jungmann k jazykovým problémům v pořadí podle těchto priorit:

pravopis – slovník – gramatika,

tedy přesně opačně, než to odpovídá konstitutivní váze těchto jevů pro „jazyk“ jako takový.

Pravopis už jsme v tomto textu jednou jako arbitrání z „jazyka“ vyloučili; jeho změny jsou ostatně nepraktické: znehodnocují starší písemně fixované texty.

Slovník, jakkoli má systémové rysy dané slovtvorbou, sémantickými vztahy apod., se nakonec rozpadá na lexémy, z nichž každý jednotlivě je nějak postradatelný nebo nahraditelný; a i „opravy“ a doplňky slovníku lze dělat po položkách nebo nějak definovaných lexikálních skupinách. ⁶⁹ Za Jungmanna probíhala rozsáhlá akvizice motivovaná zčásti puristicky (vyhnout se germanismům), zčásti modernizačně (terminologie, poetické rejstříky). ⁷⁰ Ale pak už lexikon, po modernizační rekonstrukci, vyžadoval sice stálost, ale jen mírnou péči, limitovanou nutností vědeckých, technických, společenských nebo uměleckých novinek, tedy limitovanou změnami mimojazykového světa. ⁷¹

Posun ve vztahu ke slovníku, ke kterému došlo za Jungmannova života, můžeme ilustrovat dvěma neporozuměními a dvěma **study**.

Mladý Palacký, jak známo, při povodních na Váhu nerozuměl některým místům v Jungmannově překladu *Ataly*

⁶⁴ JUNGSMANN 1998, s. 21; dnešní úřední název je „Otročiněves“.

⁶⁵ Purista by tady u Jungmanna nečekal *ti samí*, ale *titiž*.

⁶⁶ JUNGSMANN 1998, s. 69.

⁶⁷ Po <s> a <z> to bylo v základech slov náročné i pro skalní jotisty, listující v ruských slovnících; nakonec ani Dobrovský takové rozlišování původně nezamýšlel – jen <knězi>, <otci>, ale <zyma>, <sýt> (HAVRÁNEK 1936, s. 84).

⁶⁸ JUNGSMANN 1835, s. III.

⁶⁹ Srov. KOUPIIL 2021, s. 146.

⁷⁰ Srov. JEDLIČKA 1948; JANATA 2020.

⁷¹ I v Itálii a Francii, když tam vznikly instituce pečující o jazyk, šlo – samozřejmě se značným kulturním předstihem proti české situaci – v první řadě o vydání reprezentativního slovníku (srov. KREJČÍ 1973, s. 347).

a v novinách Jana Nepomuka Norberta Hromádka, onoho muže „prostřední výšky, pohyblivé sanguinicko-cholerické letory“,⁷² a v jejich příloze, *Prvotinách* – proto se styděl:

Pan Bakoš [který patnáctiletého Otce národa v srpnu 1813 na týden ubytoval] liboval v [!] sobě nad jiné v češtině i v českých knihách; mezi jinými měl i Jungmanovu Atalu, a předplácel na Hromádkovy noviny spolu s „Prvotinami pěkných umění“; ve kterýchž ale obou spisech mnoho novočeského se nacházelo, čemuž nevždy vyrozumíval. O mně jakožto Moravanu domníval se, že bych já tomu lépe rozuměti měl; i poprosil mě několikrát ve společnostech rodiny své, abych mu některá temnější místa i slova povysvětlil. Ale brzy ukázalo se, že já tomu všemu ještě méně rozuměl nežli on. Hluboce proniknut jsa **stydem**, umínil sem sobě pocvičiti se v češtině, aby se mi nestalo cos takového ještě podruhé [...] a nezadlouhou dostav ve Hlasateli Českém Jungmanovo dvojce rozmlouvání o jazyku českém čísti, zapálil sem se celý upřímnou vlasteneckou horlivostí...⁷³

Josef „Josefovič“ Jungmann o generaci později už nabádá, aby se zastavilo obohacování slovní zásoby. V dopise Antonínu Markovi rozvažuje, kde je hranice obohacování slovní zásoby, a cituje nejspíš názor kritiků nové praxe, že se má psát tak, „aby to vůbec každému pouhému Čechu srozumitelné býti muselo“; ale hned sám namítá:

... píšme, co píšme, vždy mnohá slovece budeme musiti užívati, kterým ten neporozumí, kdo nic českého nečítá. Jaké tedy pravidlo ustanoviti?⁷⁴

V úvahách nicméně postupně zvítězilo hledisko širší srozumitelnosti. Když píše Jungmannův syn 16. ledna 1830 Františku Širovi, vlastně **se stydí**, když si představí, že recipienti textů nebudou rozumět:

Já jsem p. faráři Vetešníku upřímně řekl své mínění o našem tak nazvaném a všudy nechvalno známém novátorství, proti němuž celý národ zehrá, a to se všim právem. Kéž ti páni povážejí, že užívání slov méně známých, buď starých, buď nových, anebo z provincialismů anebo z pronářečí vzatých, kterým Čech bez namáhání nerozumí, není ozdobou slohu, ale vadou [...] To je dobré znamení, že Čechové všude hubujou na tu nemravnost, je vidět, že začínají podíl míti na literatuře.⁷⁵

Lze předpokládat, že tu syn reprodukuje i postoj svého otce v té době. Situace se tedy přesně obrátila: produktor

textů má v mladším dokladu mnohem větší starost, aby mu recipient rozuměl, aby mohl „podíl míti na literatuře“, aniž na to musí být speciálně jazykově vyškolen. Produktor textu tedy netouží po periferních a exkluzivních jazykových prvcích, jako produktorův otec zamlada, dokonce se stydí za jejich použití, podobně jako se předtím jiný recipient, Palacký zamlada, styděl za jejich neznalost.

Nejpevnější místo v jazykovém systému má ze sledované trojice rozhodně **gramatika**, protože její jednotlivé regule zasahují rozsáhlé třídy jevů a jejich provázanost je silná. Naznačené pořadí jevů podle priorit tedy do značné míry vypovídá i o stavu jazyka jako celku, o jeho „úpadku“ atd.⁷⁶

Jungmann sám nejspíš nikdy neměl potřebu aktivně zasahovat do gramatických otázek.⁷⁷ Drobně se jich dotkl v poměrně nicotném problému. Podobně jako Palacký se nejprve nadchl pro Kollárovu myšlenku přijetí některých „slovanštějších“ slovních forem do češtiny – v zájmu libozvučnosti a odstranění výsledků staročeské přehlásky –, tvarů jako *píšu* apod. Později byl, stejně jako Palacký jiného názoru.⁷⁸ I Palacký ve třicátých letech zamítal s Trnkovými radikálními návrhy na jazykové změny i tvary *mažu/mažou*.⁷⁹ V dopise právě Kollárovi (26. 4. 1836) a s využitím dichotomie *forma* (gramatika) × *materie* (slovník)⁸⁰ jasně popsal, že se sám *formy* nechtěl dotknout, a s povzdechem „I mea culpa!“ si vyčítá, že výrokem o nedostatečnosti (ovšem lexikální, případně pravopisné) veleslavinské češtiny „uškodil vážnosti našich Veleslavínů“.⁸¹

„Starý Jungmann“ tedy koná podobný poziční pohyb jako poměrně mladý Palacký, jistě ne nezávisle. Podepsal by asi jeho vyjádření, že „formy gramatické řeči naší jinačiti jest věc nebezpečná“, sdílel by jeho přání formulované v dopise Kollárovi z 16. listopadu 1832: „... abychom přestali hloubati a hádati se o gramatice...“⁸²

Intenzivní zájem o jazyk i o jeho modernizaci a očistu od nežádaných interferencí, tedy lingvocentrismus národního hnutí,⁸³ charakteristický ale pro všechna dobová národní hnutí, aspoň v počáteční fázi zájmu o (znovu)etablující se etnikum,⁸⁴ se týkal příznačně „jazyka písemního“, jazyka spisů. Termínu *spisovný/písemný jazyk* musíme v tomto kontextu rozumět takto: vzorový jazyk spisů, ne tak docela „útvár“ komplexně chápané češtiny, jak se vykládá v lingvistice 20. století v opozici k „obecnému“ jazyku, k dialektům, s „hovorovou“ formou apod. Právě tento jazyk spisů je oním „palladiem národnosti“ vyzdvihovaným v *Zápiscích*. Nejde jen o spisy v moderním slova smyslu literární (o beletrii),

⁷² Sabinovu charakteristiku cituje PETRBOK 2012, s. 144.

⁷³ PALACKÝ 1898, s. 7.

⁷⁴ JUNGMANN 1956, s. 144.

⁷⁵ JUNGMANN 1956, s. 165. Po letech se tu vlastně uznává argument Nejedlého – „Josefovič“ psal Markovi 10. 8. 1821, že se Nejedlý v reklamním ohlášení své gramatiky chlubil, „že jemu každý Čech rozumí, těm novotářům žádné, ani oni mezi sebou“ (JUNGMANN 1956, s. 21).

⁷⁶ Všimněme si v této souvislosti, že ve výše citovaném úryvku z předmluvy ke *Slovníku* JUNGMANN (1835, s. III) píše o českém jazyku jako o „posud“ živém, tedy živém od stavu v minulosti dosud bez přerušení – jen je potřeba, aby jazyk taky jako živý reagoval na lexikální potřeby doby.

⁷⁷ V tomto smyslu bychom korigovali formulace Jiřího ŠTAIFA (2020, s. 99 a 105) o tehdejší potřebě modernizovat jazyk lexikálně i gramaticky – o lexiku to samozřejmě platí.

⁷⁸ Srov. JUNGMANN 1832, s. 173: „atličnost našeho gazyka [...] naše spisowné m e l i, p i g i, t á ž i, p j š i“.

⁷⁹ BĚLIČ 1949, s. 189.

⁸⁰ Rozlišení používal i Palacký, srov. KOUPIL 2021, s. 146.

⁸¹ JUNGMANN 1880, s. 210.

⁸² Cituje BĚLIČ 1949, s. 184.

⁸³ Srov. MACURA 2015, s. 47–68.

⁸⁴ Srov. KREJČÍ 1973, s. 345.

ale o širě pojímané písemnictví, v jungmannovské generaci zvláště písemnictví odborné.

Jungmannem sledovaný jazykový ideál má pozoruhodné vlastnosti. Puristický zájem odstranit „cizorodé“ prvky, které – přijmeme na chvíli tu optiku – brání porozumění, vede k zařazení novotvarů nebo vypůjčených/adaptovaných slov. A těmto náhradám samozřejmě zase hrozí nesrozumitelnost. Jde vlastně v obou případech o periferní prvky na různých okrajích systému. Vezměme si příklady ze života rodiny Jungmannovy. Na jedné straně ona známá kamna dávala *hic*. Na druhé straně zařazoval Jungmann do překladů slova čerstvě vypůjčená, která v češtině předtím prostě nikdo nepoužil. Sám na to i upozorňuje a tím možná právě těm jmenovaným slovům zajišťuje, že se je čtenáři a další autoři bezpečně naučí: v Chateaubriandově *Atale* uvádí hned v dodatku k předmluvě nadepsaném „Ještě několik vynucených slov“ lexémy, které sám považuje za *pozatmělejší slova* („giným Slowanům, nežli Čechům známějším“): *tklivost, záliv, vějíř*.⁸⁵ Ale když třeba jeho syn Josef „Josefovič“ použije v dopise slovo *očen*, musí předpokládat buď adresáta Antonína Marka, nebo riskovat neporozumění ruskému *очень*. Perifernost nebo exkluzivita jazykových prostředků nebyla tedy aspoň zpočátku problémem, dokonce byla naopak žádoucí: básnicko-překladatelský projekt zvláště prvních dvou decenníí 19. století takové vysoké stylové prostředky vítal. Změna nastala s pozdějšími projekty školskými, všeobecně vzdělanostními (encyklopedie) a politickými. Realisticky uvažující předáci národního hnutí, s využitím argumentů starší generace o nehistoričnosti, ale zároveň s vizí budoucí politiky hledající širší podporu nebo srozumitelnost, začali stavět periferním prvkům v exponovaných pozicích meze. Nebudeme daleko od pravdy, když do vyslovené rovnice za *stavitele mezi* dosadíme Palackého, za *starší generaci* Dobrovského. Kde je v tom místo pro Jungmanna? Přes výhrady⁸⁶ nakonec drží s Palackým, na půdě Matice se nakonec jistá napětí neutralizují, na půdě Matice může „starý Jungmann“ s Palackým ve středním věku nabádat k ochraně starého jazyka, a to v pravopisu, slovníku/frazeologii i gramatice.

Pevnou pozici gramatiky a současně potřebu doplnění práce na *Slovníku* si ostatně Jungmann uvědomoval už tehdy,

když tvořivým způsobem, míchaje autogenní textové prvky originálu se svými úpravami, tedy s prvky alogenními,⁸⁷ s velkým důrazem na českou perspektivu, překládal Kopitarovo pojednání „O slovanských nářečích...“ Jako by i v tomto bodě celoživotně držel „jazykový program“ z mladších let:

Čechové magj od Dobrowlkého 1808 (farfljch přes 30 nepočj-tagjc) neydůkladněglj gramatyků [!], gakěž polawád nižádný dyalekt flowanský prokázati nemůže, a kteráž zafluhuge, aby za wzor a obraz wšlem giným flaužila; též dobrý, ač ne auplný flownjk od Tomfy (1791).⁸⁸

Ještě jednou opakujme: mezi „starým Jungmannem“, který podle posmrtného hodnocení *Slovníkem* postavil „hlavní sloup a nejskvělejší památník jazyka českého“,⁸⁹ a „mladým Jungmannem“, ovlivněným výrazně Herderem,⁹⁰ Kopitarem a Jahnem (z dnešního hlediska se texty, které Jungmann překládal, jeví jako matrix, matečný koncentrát myšlenek v různé míře rozvedených rozšiřující se společnostmi, která zažívala technicko-politicko-kulturní modernizaci a paralelně nacionalistickou emancipaci), stojí ještě ten „střední“, úzce spolupracující s jazykovým manažerem Palackým. Palacký už v té době upírá zrak na jiné než jazykové cíle.

III Gramatici v Jungmannových očích

V druhém vydání *Slovesnosti* reflektuje Jungmann mimořádnou produkci jazykověreflektivních textů týkajících se češtiny za poslední desetiletí:

Prawil znamenitý Mickiewič, že w Čechách jest celý národ slowozpytcůw.⁹¹

Kromě lexikografie, v které tolik vynikl (a byl aktivní teoretickou autoritou), působil Jungmann jako nepřehlédnutelná aktivní i pasivní praktická jazyková autorita⁹² i v jiných oblastech jazykové reflexe a jazykového provozu: byl pro jiné vzorem, dělal korektury, recenze, upravoval cizí literární díla v míře, která nám není detailně známá – například časoměrné verše v Polákově *Vznešenosti přírody* (a možná

⁸⁵ CHATEAUBRIAND 1806, s. 6. Zajímavé je, že se v této zdůrazněné trojici exkluzivních lexémů nachází i slovo *tklivost*, které Jungmann, jak uvádí zkratkou ve *Slovníku*, přejal z polštiny (*tkliwość*); dodává k němu mj. německý ekvivalent *Empfindsamkeit*, tedy důležitý termín evropské literatury 18. století, odvozený z neologismu *empfindsam*, který Johann Christoph Bode (1730–1793) zvolil jako překladový ekvivalent anglického adjektiva *sentimental*. Nejspíš není náhoda, že právě o tomto slovu se pojednává v překladu z JAHNA (1813, s. 201 = 1810, s. 375), který Jungmann publikoval v *Prvotinách*: „Sterne angliččan, wynalezl flowo sentimental [tištěno antikvou] (cytliwý), geho překladatele [!] němečtj: empfindlam.“ *Vějíř* je přejímka z ruštiny, paradoxně asi s německou etymologií (REJZEK 2021, s. 703: *weep* < *Fächer*), *záliv* také z ruštiny (*залив*). Za konzultaci patří dík kolegovi Dmitriji Timofejevovi.

⁸⁶ Kollárovi si v dopise stěžoval, že mu Palacký „velice ostříhal“ stať „O klasičnosti...“, zvláště že jí „odřezal konec“ a tím změnil její vyznění (JUNGSMANN 1880, s. 56); nelibě nesl konzultace Palackého s Dobrovským (*Libuším soud*, Kollárův příspěvek).

⁸⁷ Srov. MACUROVÁ – MACURA 1975; MACURA 2015, s. 69–89.

⁸⁸ KOPITAR 1813, s. 87 = 1810, s. 92 („Die Böhmen befitzen von D o b r o w s k y s Hand die befte claffische Grammatik unter allen Slaven, (mochte er nur auch eine folche über die altflavische Kirchenprache verfallen, wie er wohl allein könnte) und ein gutes Wörterbuch von T o m s a, (freylich ein vollftändigeres – im Manuskript).“) – k úpravám tohoto místa v duchu archaické překladatelské strategie zdomáčování cizí látky a hry subjektu autora a překladatele v textu překladu MACURA 2015, s. 85.

⁸⁹ Karla Vladislava Zapa cituje Marek NEKULA (2017, s. 264) v kapitole své práce o tradici národních pohřbů, která rozvíjí zárodečnou myšlenku vyslovenou už Jungmannovým životopiscem ZELEŇM (1881, s. 372): pohřeb konaný 17. listopadu 1847 byla podle Zeleného „první z oněch velkolepých slavností, jimiž hlavní město království Českého slavivá poslední cestu oněch mužů, kteří život svůj posvětili jeho službě“.

⁹⁰ MACURA (2015, s. 77) upozorňuje, že po srovnání překladu s originálem, který provedl s Alenou Macurovou, je nutné počítat s tím, že „český Herder“ je amalgámem německého s jungmannovskými ideovými akcenty.

⁹¹ JUNGSMANN 1845, s. 29 = 1846, s. 29.

⁹² K rozlišení jazykových autorit aktivních/pasivních a teoretických/praktických srov. KOUPIIL 2015b, s. 189.

pozměnil i její název lexémem *příroda*).⁹³ Redakční práce a „úkolování“ spolupracovníků z Jungmannovy strany jsou dostatečně známé. Pozoruhodná je pro naše téma příhoda s recenzí Burianovy gramatiky, která byla ve 30. letech publikována pod jménem Jungmannova žáka Jakuba Malého, ale o níž se z korespondence přímo od Jungmanna dozvídáme, že je z jisté části jeho dílem:

Právě byl jsem začal recenzi grammatiky Vašnostiny psáti, když mi censura podaná panem Malým do rukou přišla. Uvidá, že ještě dosti dobře svou věc vyvedl, zanechal jsem já své recenzi a jeho tak dalece opravil, že jsem některé phrases jím zavrhané, dle mého zdání dobré smazal a některá vyjádření změnil.⁹⁴

Jungmann sám gramatiku nenapsal,⁹⁵ ale musel zaujmout nějaký vztah ke gramatikám existujícím. Otázku můžeme snadno sledovat, protože nám Jungmann v *Historii literatury české* a jinde připravil dokonalý přehled svých názorů, přinejmenším bibliografický.⁹⁶ Můžeme mít skoro jistotu, že *de visu* znal celou produkci gramatik až do své doby, popisoval je a počítal je. Ke gramatice a gramatikům se navíc vyjadřil v soukromé korespondenci. Představme obraz českých gramatiků v Jungmannových očích synteticky.

Hodnocení autorů 16. a počínajícího 17. století shrnul takto:

Dobropisemnost toho věku ustanowila se w té míře, w jakéž až posud nejvíce průchod má. Z ní děkujeme Petru Gzela a Beneši Optátu, kteří we své mluwnici a knížce Isagogicon (1535) nazwané poprwé ji nawrhli. Přijata jest od Bratří w Kralické bibli a od jiných zde onde, ač ne ode všech, jakž to s každau sebe lepší nowotau býwá.⁹⁷

Jazykozpytné umění wztahowalo se sice ještě více na latinu, ku kteréž Collina, Donata, Alwara, Melanchtona, nejlepších tenkrát wůdců užíwali, a z části na němčinu, kteréž také wedlé latiny we školách místo dáwáno, ale již i také na češtinu samotnou snažením Petra Gzela a Beneše Optata (1533) dobropisemností opravitelů, Matauše Benešowského (1577) prwního o slowozpytu českém spisowatele, wýborného Blahoslawa († 1571) a Wawřince z Nudožer (1603) posledního a nejlepšího té periody grammatika.⁹⁸

... někteří z nich [autorů spisů 17. století], jako Ferus, Drachowský, zvláště pak J. Constanc a M. Steyer se zpytowáním jazyka českého se obírali.⁹⁹

Opakovaně upozorňuje Jungmann na *Krátká pravidla k latinské řeči*,¹⁰⁰ jezuitskou příručku k latinské i české gramatice spojenou s katechismem. Pro 18. století ale Jungmann jinak příliš pochval neměl, jedna výtku se dokonce týká gramatických regulí, které doboví autoři údajně nešetřili.¹⁰¹

Souhrnně Jungmann o gramaticích 17.–18. století napsal:

K mluwozpytu mimo některé syllabikáře z pozdnější doby několikero nawedení k dobropisemnosti zůstaweno, mezi nimiž Žáček Steyrůw (1668) nejznamenitější jest. Z dewatera rozdílných, wětších, menších mluwnic nejstarší jest Drachowského (1660), nejmladší a nejšpatnější Pohlowa (1756), nejlepší Rosowa (1672).¹⁰²

Ze starších dob tedy vystupuje jako gramatik uznávaný v Jungmannových očích **Nudožerinus** – ten dostal nejlepší vysvědčení. Za pozornost stojí hodnocení v poslední ukázce: kdo je v předposledním historickém období nejlepší a kdo nejhorší. Paradoxně totiž jde o jeden a týž text: první vydání **Pohlovy** gramatiky z roku 1756 je vlastně německý překlad **Rosovy** *Čechořečnosti*, ale možná právě to je důležitá okolnost: je to adaptace německá, vlastně první německy psaná mluvnice češtiny. Navíc zaznamenáme rozdíl mezi oceněním Rosy u Dobrovského a u Jungmanna: Dobrovský si spíše cenil těch, kdo se drželi starších vzorů (Drachovia, Konstanc, Štajera), Jungmann si Rosy vážil i jako neoteristy a časoměrného básníka, tedy v oblastech, které Dobrovskému naopak v pozitivním pohledu bránily. Jak ukázal Alois Jedlička, „Jungmann užívá ve své terminologii z termínů vytvořených Rosou nebo jeho dobou zvláště některých termínů linguistických nebo poetických“¹⁰³ – a to by se nejspíš nedělo, kdyby se Rosa nejevil v Jungmannových očích jako významný dobový gramatik.

Nakonec ale všechny předchůdce i současníky zastínil v Jungmannových očích modrý plášť díla **Josefa Dobrovského**, metodologicky a materiálově samozřejmě založeného úplně jinak než práce starých gramatykářů a víceméně utilitární „školské“ knihy žáků Dobrovského, kteří ostatně část materiálu od svého učitele přebírali. Jungmann to formuloval velmi výrazným způsobem:

⁹³ Srov. ZELENÝ 1881, s. 225nn.

⁹⁴ *Z dob našeho probuzení* 1875, s. 10n. (Jungmann Burianovi 24. 12. 1839). Brzy nato, 5. 1. 1840 informoval JUNGMANN (1880, s. 214) o této věci i „rozmilého přítele“ Kollára.

⁹⁵ Původně možná takový záměr měl: 16. 8. 1812 Marka informoval: „Grammatiku na cedulky vytahují“ (JUNGMANN 1881, s. 530).

⁹⁶ Na okraj poznamenejme, že i tento monumentální bibliograficko-literárněhistorický přehled dějin české literatury byl součástí budování představy monolingvnosti jako úběžníku české vzdělanosti – jak jinak by tato kniha vypadala při důsledném uvádění textových bohemič, moravik a sílesik, nebo i slovacik, bez ohledu na jejich jazyk!

⁹⁷ JUNGMANN 1849, s. 124; prakticky stejně už 1825, s. 161 (povzdech o pomalé recepci pravopisných inovací, který je nejspíš zpětnou projekcí dlouholeté ypsilonisticko-jotistické tahanice, najdeme u Jungmanna často).

⁹⁸ JUNGMANN 1849, s. 126; srov. 1825, s. 162.

⁹⁹ JUNGMANN 1849, s. 250; srov. 1825, s. 339.

¹⁰⁰ Srov. JUNGMANN 1849, s. 252 (K14334; pro Jungmanna významné dílo, které další tradice do první linie české jazykověreflexivní literatury neřadila a které se spolu s dalšími soudobými českými překlady gymnaziálních učebnic chystá představit ve své studii Alena A. Fidlerová – jí patří dík za konzultaci).

¹⁰¹ JUNGMANN 1849, s. 253.

¹⁰² JUNGMANN 1849, s. 254; srov. 1825, s. 343.

¹⁰³ JEDLIČKA 1948, s. 41.

Příklad velikého němčiny zpytatele Adelunga, známost jinowanských nářečí, bez níž českého jazyka vědomost vždy nedostatečná a kusá zůstává, powýšili [!] Dobrowského nade wšecy předešlé skaumatele naší řeči. On jest důkladný opravitel nebo raději twůrce grammatiky české, která mnohým jiným jazykům za wzor postawena býti může. Analogická jím podaná, ač malá dobropisemnosti oprawa s nehodným zwyku odporem se potkala. Jeho základů wíce méně užili w mluwnicech swých Pelcel, Tomsa, Thám, J. Nejedlý.¹⁰⁴

Důležitá je poznámka pod čarou, jejíž index je umístěn za slovo „může“:

Nowější grammatiky české jen potud dobré jsau, pokud se jeho základů nepustily.

Tato formulace, naznačující dokončenost nebo skoro dokonalost gramatického zpracování češtiny, v prvním vydání *Historie* ještě uvedena není: chvála na Dobrowského ano, ale ne ta limitace *potud – pokud*.¹⁰⁵ Podle textové shody s níže uvedeným citátem ze *Slovesnosti* pochází tato poznámka od Jungmanna a ne od V. V. Tomka, kterého Matice pověřila přičinit k dokončené práci rejstříky a vydat ji.¹⁰⁶ Docházíme tedy k závěru, že tak jako na poli básnictví si Jungmann uchoval ze svého mládí vysoké ocenění časomíry a byl přesvědčen, že o jejím „konečném wítězství alespoň we werších k zpíwání ustanowených [...] pochybowati nelze“,¹⁰⁷ tak se pro něj už v druhém decenniu zhmotnil ideál gramatikografický. Možná k tomu přispěl i Hankův převod díla Josefa Dobrowského do češtiny – koneckonců právě Hanku tituloval Jungmann v dopise Antonínu Markovi 6. 10. 1819, tedy ještě za života Dobrowského, obratem „gramatik Hanka“.¹⁰⁸ V třetím decenniu 19. století si však Jungmannova loajalita k Dobrowskému měla projít ohněm zkoušky, když patriarcha kritizoval uznání pravosti Libušina soudu v *Historii literatury české*.¹⁰⁹

Spojování Dobrowského s Johannem Christophem Adelungem (1732–1806) je zajímavé v tom, že Jungmann použil jméno této významné německé jazykové autority na tomto místě pozitivně, ale jindy, v soukromí, zase jméno jiné německé jazykové autority negativně. Když psal 14. 4. 1821 Janu Kollárovi o tom, že celkem souhlasí s jeho drobnými hláskoslovnými a gramatickými inovacemi (na začátku dvacátých let ještě ano, za deset let už jistě ne), zařadil Nejedlého mezi „české Gotšedy“¹¹⁰ – a srovnání s Johannem Christophem Gottschedem (1700–1766) nebylo v tomto

případě míněno jako pochvala; jméno sloužilo jako synonymum pro konzervativního jazykovědce.

Když jsme se výše zabývali tím, co ze svých klíčových postojů si Jungmann mohl osvojit z překladů odborné literatury v raných dobách svého bohemistického nasazení, mohli jsme jako další položku uvést i toto vysoké hodnocení Dobrowského. Najdeme je v Jungmannově překladu Kopitarova článku o slovanských jazycích a pomůckách k jejich studiu – a v té době se Dobrowského *Lehrgebäude* ještě ani nedočkala druhého vydání a Hankovy vernakularizace (znárodnění), která z ní udělala skutečnou českou *mluwnici*!

Když Jungmann ze šuplíku vydal satirický dialog „Rozeprě mezi písmeny“, šifrou tam uvedl svého odpůrce v pravopisných otázkách Jana Nejedlého – jako hlavního obhájce ypsilon. Rétoricky dovedně však připojil poukaz na autoritu, kterou uznává nejen on jako autor, Jungmann, ale i sám odpůrce – právě na autoritu Dobrowského. Potvrdil jeho výjimečné místo. Neváhal ho totiž v replice písmene Jota považovat „za náčelnjka wšech grammatiků“.¹¹¹

Na Dobrowského jako gramatika vyzpíval Jungmann páján i v druhém a třetím vydání *Slovesnosti*. Zatímco v tom prvním byl výčet pěti *mluwniků*,¹¹² ve čtyřicátých letech Jungmann píše text ne nepodobný tomu v *Historii* – a jako by si zároveň stýskal na nadprodukcí gramatik:

Mluwnice psáti nezdá se býti tak nesnadné, an často ti kteří je píší, jazyku teprwé se učí. Máme přes padesáte mluwnic českého jazyka, a vždy se ještě nowé twóří. Ať díw upřímně, co o nich smýšlím, jsau potud dobré, pokud se drží mluwnice Dobrowského, té nejwýtečnejší práce jeho, kterauž on z pilného čtení českých spisůw s použitím nejlepších starších grammatik wyhotowil, a kteraužto sobě o jazyk český nesmrtedlnau zásluhu získal. Není swrchowaně dokonalá, jako nic lidského pod sluncem, může býti doplňowána, snad w maličkostech i opravowána, ale zawržena nemůže býti leda w mysli toho, kdo ji nepochopil. Bojím se, aby nedařilo se nowým grammatikám ji měnícím, jako se po Euklidowi dalo geometrickým saustawám, kteréž dle úsudku welkého Kästnera, čím dále od Euklida odstupowaly, tím byly horší.

Já zde rád odkazují se cele na to přewýborné dílo našeho Dobrowského, také w překladu p. Hankowě po česku s námi mluwící.¹¹³

To všechno vyznívá jednostranně pozitivně, nebo až jako jedna velká poklona, ale Jungmannův vztah k autoritě Dobrowského nebyl tak přímočarý. Skvělého gramatika

¹⁰⁴ JUNGSMANN 1849, s. 359; srov. 1825, s. 494.

¹⁰⁵ S příkladem gramatiky, která takovému kritériu vyhoví, jsme se setkali výše v citátu z Jungmannova dopisu Burianovi.

¹⁰⁶ ZELENÝ (1881, s. 340) informuje, že Jungmann nestihl k druhému vydání připravit rejstříky; Tomek je zpracoval a vydal později (vlastní text vyšel 1849, předmluva je datována 1851).

¹⁰⁷ JUNGSMANN 1849, s. 360.

¹⁰⁸ JUNGSMANN 1882, s. 460.

¹⁰⁹ Srov. ZELENÝ 1881, s. 250: Jungmann tehdy pokládal Dobrowského „za jednoho z úhlavních nepřátel dávaje mu místo hned podlé J. Nejedlého“, i když části *Historie* vznikly vlastně překladem Dobrowského *Geschichte*.

¹¹⁰ JUNGSMANN 1880, s. 44.

¹¹¹ JUNGSMANN 1842, s. 258.

¹¹² JUNGSMANN 1820, s. 332; jsou to Dobrowského *Lehrgebäude* (1819; srov. KOUPIIL 2015a, s. 97n.), Nejedlého gramatika v druhém vydání (1809; srov. KOUPIIL 2015a, s. 90), výše zmíněná *Pravidla řeči české* od Františka Novotného z Luže (1818), mluwnice Jana Šmitta (1816; srov. KOUPIIL 2015a, s. 94) a Hankův *Pravopis* (1817; srov. KOUPIIL 2015a, 94–97; KOUPIIL – ŠTĚPÁNOVÁ 2017).

¹¹³ JUNGSMANN 1845, s. 6n. = 1846, s. 6n.

v něm viděl asi vždycky, nicméně rozdílný názor na českou prozodii a na rukopisné objevy oba muže značně vzdalovaly. Ukazuje se to zvláště v korespondenci, kde nebylo třeba brát si servítky.¹¹⁴ V roce 1823, v napjatém čase pochybností o pravosti tzv. *Libušina soudu*, píše Jungmann Markovi, že Dobrovský je „slawisirrender Deutsche“.¹¹⁵ Podobně jako v případě gotšeda Nejedlého to není míněno jako pochvala.

IV Závěr

V době Jungmannova života se děly změny různého druhu. České národní hnutí věnovalo nemalé úsilí emancipačně a symbolicky míněným snahám, jako byla pravopisná reforma nebo nalezení ekvivalentu termínu *grammatica*, zároveň se ale konala velká práce na konstrukci exkluzivnějšího a modernizovaného literárního a vědeckého jazyka; ještě ne jazyka politiky – ale tento krok se vlastně implicitně připravoval. Součástí strategie byla systematizace vědomostí i o jazykových dějinách a dosavadní tvorbě, rétorická teorie a mohutné rozšiřování slovníku testovaného na překladech a v odborných příručkách. S gramatikou jako takovou se toho mnoho nedělo, nikdo necítil potřebu s ní něco dělat, ani s ní podle dobových svědectví **nebylo potřeba** něco dělat.

Úsilím o monolingvní kulturu Jungmann zamířil tam, kam mířily všechny evropské jazykové kultury 19. století, kam ale mnohé nedošly.

A gramatici? Stačil náčelník všech gramatiků, „studeny gramatik“,¹¹⁶ v soukromí i „nechtuný gramatik“¹¹⁷ Dobrovský.

Seznam použité literatury:

Zdroje digitalizátů:

DK AV ČR = Digitální knihovna Akademie věd České republiky

DR UK = Digitální repozitář Univerzity Karlovy

G = eKnihna Google

MDM = modul digitalizovaných mluvnice webové aplikace Vokabulář webový

NDK = Národní digitální knihovna

NK ČR = Národní knihovna České republiky, Praha

ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek, Wien

BĚLIČ 1949: BĚLIČ, Jaromír. Zásady Palackého v otázkách jazykové kultury. In: KUTNAR, František (ed.). *Tři studie o Františku Palackém*. Olomouc: Palackého univerzita, 1949 [= Acta universitatis Palackianae Olomucensis 1], s. 166–237.

ČELAKOVSKÝ 1825: ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. *Slovanské národní písně 2*. Praha: Josefa Fetterlová, 1825.

ČELAKOVSKÝ 1907: BÍLÝ, František (ed.). *Korespondence a zápisky Frant. Ladislava Čelakovského 1*.

Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1907 [= Sbirka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku 2: korespondence a prameny cizojazyčné 10] (DK AV ČR).

FRICZ – LÉGER 1867: FRICZ, Joseph [Josef Václav Frič] – LÉGER, Louis. *La Bohême historique, pittoresque & littéraire*. Paris: Librairie internationale; Bruxelles; Leipzig; Livourne: A. Lacroix, Verboeckhoven & Ce, 1867 (G).

GEBAUER 1970: GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský 1: A–J; 2: K–N*. Praha: Academia, 1970².

HANKA 1817: HANKA, Václav. *Pravopis český podle základu gramatiky Dobrovského*. Praha: Bohumil Háze, 1817 (MDM).

HANKA 1821: HANKA, Václav. *Pravopis český podle základu mluvnice Dobrovského*. 2. vyd. Praha: Bohumil Haase st.; Josef Kraus; K. V. Enders, 1821 (MDM).

HANKA 1822: HANKA, Václav. *Mluvnice čili Soustava českého jazyka: podle Dobrovského*. Praha: Bohumil Haase st., 1822 (MDM).

HAVRÁNEK 1936: HAVRÁNEK, Bohuslav. Vývoj spisovného jazyka českého. In: HAVRÁNEK, Bohuslav – VÁŽNÝ, Václav. *Československá vlastivěda, řada II: spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx, 1936, s. 1–144.

CHATEAUBRIAND 1806: CHATEAUBRIAND, François-René de. *Atala aneb Láska dvou divochů na poušti*. Trad. Josef Jungmann. Praha: František Jeřábek, 1806 (NDK).

JAHN 1810: JAHN, Friedrich Ludwig. *Deutsches Volksthum*. Lübeck: Niemann und Comp., 1810 (G).

JAHN 1813: JAHN, Friedrich Ludwig. Pochoutka z knihy o německém národství (deutsches Volksthum). [Trad. Josef Jungmann.] *Prvotiny pěkných umění neb Literní přílohy k císařským král. Vídeňským novinám*, 1813, částka první, III. svazek, list XXXXVIII, s. 199–201 (vyšlo 1814) = JUNGSMANN 1958, 415–418.

JANATA 2020: JANATA, Michal. *Zrod české terminologie*. Praha: Malvern, 2020.

JAVORNICKÝ 1817: JAVORNICKÝ, Jan. *Kleine deutsche Sprachlehre... = Německý mluvník aneb Malá grammatyka...* Praha: Bohumil Haze, 1817 (NK ČR).

JEDLIČKA 1948: JEDLIČKA, Alois. *Josef Jungmann a obrozenecká terminologie literárně vědná a lingvistická*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1948 [= Rozpravy o díle Jungmannově 1].

JEDLIČKA 1975: JEDLIČKA, Alois. Jungmannovy zásluhy o nový český jazyk spisovný. In: *Acta Universitatis Carolinae – Philologica 3–4. Slavica Pragensia XVII, 1974*. Praha: Univerzita Karlova, 1975, s. 29–41.

JUNGSMANN 1806: JUNGSMANN, Josef. O jazyku českém rozmlouvání první. *Hlasatel český 1*, 1806, č. 1, s. 43–49 (NDK).

¹¹⁴ Marek v Lovci (1823, s. 142) ovšem radí nenahrazovat *servítem* starý dobrý *ubrousek*.

¹¹⁵ JUNGSMANN 1881, s. 243. Pocit, že Dobrovský klade svým kriticizmem nad novými starými rukopisy národnímu hnutí překážky, promítl Jungmann i do prvního vydání *Historie literatury české* (JUNGSMANN 1825); Dobrovský je kriticky recenzován. Později, jak vidíme z citací, Jungmann svá vyjádření korigoval a Dobrovský byl, nejspíš i působením Palackého, včleněn do příběhu „vzkříšení“ národa/jazyka.

¹¹⁶ ZELENÝ (1881, s. 394) cituje toto označení odpůrce časomíry a obhájce přízvukového veršování opírajícího se o gramatiku a dosavadní básnickou tradici z Jungmannova „Nepředsudečného pojednání o prozodii české“, vzniklého na začátku kariéry, ale zaleželého v rukopise. Na Dobrovského se takové označení v příslušném kontextu buď výborně hodí a naše aktualizace je oprávněná, nebo jím snad byl míněn už u Jungmanna.

¹¹⁷ JUNGSMANN 1956, s. 113 (J. J. Jungmann v dopise A. Markovi 1. 4. 1827, v reakci na kritický postoj Dobrovského k *Zelenohorskému rukopisu*).

- JUNGMANN 1820:** JUNGMANN, Josef. *Slovesnost aneb Zbírka příkladů s krátkým pojednáním o slohu*. Praha: Josefa Fetterlová, 1820 (NDK).
- JUNGMANN 1825:** JUNGMANN, Josef. *Historie literatury české aneb Soustavný přehled spisů českých, s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*. Praha: Antonín Straširypka, 1825 (G).
- JUNGMANN 1832:** JUNGMANN, Josef. O různění českého písemního jazyka. *Časopis Českého museum* 6, 1832, č. 2, s. 165–181 = JUNGMANN 1948, s. 63–76 (NDK).
- JUNGMANN 1835:** JUNGMANN, Josef. *Slovník česko-německý I: A–J*. Praha: knížecí arcibiskupská knihtiskárna, 1835.
- JUNGMANN 1842:** JUNGMANN, Josef. Rozepře mezi písmeny. *Časopis Českého museum* 16, 1842, č. 2, s. 252 až 258 (NDK).
- JUNGMANN 1845:** JUNGMANN, Josef. *Slovesnost aneb Náuka o výmluvnosti prosaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané i vázané řeči*. 2. upravené a rozmožnené vydání. Praha: České museum, 1845 (NDK).
- JUNGMANN 1846:** JUNGMANN, Josef. *Slovesnost aneb Náuka o výmluvnosti prosaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané i vázané řeči*. 3. vyd. Praha: České museum, 1846 [= Novočeská bibliothéka 5; Spisy musejní 18] (G).
- JUNGMANN 1849:** JUNGMANN, Josef – TOMEK, Václav Vladivoj (ed.). *Historie literatury české aneb Soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*. 2. vyd. Praha: F. Řivnáč, 1849 (NK ČR).
- JUNGMANN 1880:** VRŤÁTKO, A. J. (ed.). Dopisy Josefa Jungmanna k Janu Kollárovi. *Časopis Musea království Českého* 54, 1880, č. 1, s. 38–59 a 196–218.
- JUNGMANN 1882:** [EMLER, J., nebo „sekretář Černý“ (ed.)] Listy Josefa Jungmanna k Antonínovi Markovi. *Časopis Musea království Českého* 56, 1882, č. 1, s. 26–44; č. 2, s. 161–184; č. 3, s. 445–476.
- JUNGMANN 1948:** VODIČKA, Felix (ed.). [JUNGMANN, Josef.] *Boj o obrození národa: výbor z díla Josefa Jungmanna*. Praha: F. Kosek, 1948 [= Svět a my 9].
- JUNGMANN 1956:** VOTOČKOVÁ-LAUERMANNOVÁ, Olga (ed.). JUNGMANN, Josef Josefovič. *Korespondence*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956 [= Paměti, korespondence, dokumenty 10].
- JUNGMANN 1958:** DVOŘÁK, Jaromír et al. (edd.). JUNGMANN, Josef. *Překlady II: Atala, Pulpit, Mesiáš, Elegie na hrobkách veských, Lenka, Píseň o zvonu, Herman a Dorota, Únos se Serailu, Slovo o pluku Igorově, Z anthologie řecké a jiné překlady*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958 [= Český překlad 4].
- KLEMENT 2018:** KLEMENT, Martin. *Podstata a strategie šíření turnerského „völkisch“ světonázoru*. Disertační práce UK FF Praha, Ústav světových dějin, 2018 (DR UK).
- KOPITAR 1810:** K. [= KOPITAR, Jernej] *Patriotische Phantasien eines Slaven. Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* 3, 1810, č. 9 (5. 6.), s. 87–93 (ÖNB).
- KOPITAR 1813:** [KOPITAR, Jernej] O slovanských nářečích a prostředcích jim se naučiti. [Trad. Josef Jungmann.] *Prvotiny pěkných umění neb Literní přílohy k císařským král. Vídeňským novinám*, 1813, částka první, II. svazek, list XXII, s. 83–86, list XXIII, s. 87–90 = JUNGMANN 1958, 432–440.
- KOUPIL 2015a:** KOUPIL, Ondřej. *Grammatyka Česka: mluvnice češtiny v 16. až 19. století (katalog výstavy)*. Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2015.
- KOUPIL 2015b:** KOUPIL, Ondřej. Hájek jako jazyková autorita. In: LINKA, Jan (ed.). *Na okraj Kroniky české*. Praha: Ústav pro českou literaturu; Academia, 2015 [= Studia Hageciana 1], s. 187–200.
- KOUPIL 2018:** KOUPIL, Ondřej. Veleslavinská čeština a veleslavinská doba. *Česká literatura* 66, 2018, č. 2, s. 263–280.
- KOUPIL 2021:** KOUPIL, Ondřej. August Schleicher „o spisovnej češtině“ (1849). *Listy filologické* 144, 2021, s. 139–172.
- KOUPIL – ŠTĚPÁNOVÁ 2017:** KOUPIL, Ondřej – ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika. Naše řeč v roce 1817. *Naše řeč* 100, 2017, s. 193–206.
- KRÁLÍK 1958:** KRÁLÍK, Oldřich. Jungmannovy překlady z němčiny. In: JUNGMANN 1958, s. 500–576.
- KRAUS 2015:** PETRBOK, Václav (ed.). [KRAUS, Arnošt]. *Arnošt Vilém Kraus (1859–1943) a počátky české germano-bohemistiky*. Praha: Academia, 2015 [= Prameny k dějinám českého literárního dějepisectví 6].
- KREJČÍ 1973:** KREJČÍ, Karel. Josef Jungmann a české obrození: k 200. výročí Jungmannova narození. *Věstník ČSAV* 82, 1973, č. 5, s. 344–351.
- LECLERCQ 2023:** LECLERCQ, Jean. *Láska k literatuře a touha po Bohu: úvod do četby středověkých monastických autorů*. Trad. Markéta Štěpánková. Praha: Krystal OP, 2023.
- LOUŽIL 1974:** LOUŽIL, Jaromír. Bohemia Aloise Uhla a Antiohemia Josefa Jungmanna. In: *Literární archiv* 8–9. Praha: Merkur, 1974, s. 53–76.
- Lovec 1823:** Lovec aneb Oprava prohrěšků proti duchu mluvy česko-slovanské. *Krok: veřejný spis všeučinný pro vzdělance národu česko-slovanského*, 1823, díl 1, část 4, s. 141–146 (NDK).
- MACURA 2015:** MACURA, Vladimír – PIORECKÁ, Kateřina – VOJTKOVÁ, Milena (edd.). *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015 [= Vybrané spisy Vladimíra Macury 1].
- MACUROVÁ – MACURA 1975:** MACUROVÁ, Alena – MACURA, Vladimír. Jungmannovy odborné překlady. In: *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 3–4. *Slavica Pragensia XVII*, 1974. Praha: Univerzita Karlova, 1975, s. 155–169.
- MAREK 1820:** MAREK, Antonín. *Logika nebo Umnice*. Praha: Josefa Fetterlová, 1820 (NDK).
- MASARYK 1895:** MASARYK, Tomáš. *Naše nynější krise: pád strany staročeské a počátkové směrů nových*. Praha: Čas, 1895 (NDK).
- MILTON 1811:** *Jana Miltona Ztracený ráj 1–2*. Trad. Josef Jungmann. Praha: Bohumil Háse, 1811 (NDK).
- NEKULA 2017:** NEKULA, Marek. *Smrt a zmrtvýchvstání národa: sen o Slavíně v české literatuře a kultuře*. Praha: Karolinum, 2017.
- NOVOTNÝ 1818:** NOVOTNÝ z Luže, František. *Pravidla české řeči*. Praha: Bohumil Háse, 1818 (NDK).
- PALACKÝ 1898:** NOVÁČEK, Vojtěch J. (ed.). *Františka Palackého korespondence a zápisky I: autobiografie a zápisky do roku 1863*. Praha: Česká akademie císaře Františka

Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1898 [= Sbirka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku 2: korespondence a prameny cizojazyčné 4] (NDK).

PAŘÍZEK 1822: PAŘÍZEK, Aleš Vincenc. *Obraz dokonalého učitele*. Přel. František Aloisius Vacek. Hradec Králové: Jan František Pospíšil, 1822 (NDK).

PETRBOK 2012: PETRBOK, Václav. *Stýkání, nebo potýkání?: z dějin česko-německo-rakouských literárních vztahů od Bílé hory do napoleonských válek*. Praha: Triáda, 2012.

RAUTENKRANC 1818: RAUTENKRANC, Jozef. Proč by se mělo v hlavních školách království českého učit také český a češtině. *Hlasatel český* 4, 1818, č. 1, s. 72–97 (NDK).

REJZEK 2001: REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Praha: Leda, 2001.

ROUTOVSKÝ 1808: ROUTOVSKÝ, Miloslav [= Josef Rautenkranc]. Milý příteli! *Hlasatel český* 3, 1808, č. 1, s. 7–24 (NDK).

RYANTOVÁ 2016: RYANTOVÁ, Marie. *Konvertita a exulant Jiří Holík: příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v období raného novověku*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2016.

ŠIMEK 1922: ŠIMEK, František. *Josef Jungmann: život, dílo, bibliografie jeho spisů, ukázky tvorby*. Praha: Jan Svátek, 1922 [= Domov a cizina 8–9].

ŠTAIF 2020: ŠTAIF, Jiří. *Modernizace na pokračování: společnost v českých zemích (1770–1918)*. Praha: Argo, 2020 [= Historické myšlení 84].

TIEFTRUNK 1881: TIEFTRUNK, Karel. *Dějiny Matice české*. Praha: Matice česká, 1881 [= Novočeská bibliotéka 24; Spisy musejní 154] (NDK).

VODIČKA 1948: VODIČKA, Felix. *Počátky krásné prózy novočeské: příspěvek k literárním dějinám doby Jungmannovy*. Praha: Melantrich, 1948.

Z dob našeho probuzení 1875: ČENSKÝ, Ferdinand (ed.). *Z dob našeho probuzení: sbírka přátelských dopisů některých spisovatelův a vlastencův našich, zejména Jos. Jungmanna, Fr. Palackého, Jana Kollára, J. Pr. Koubka, Tomáše Buriana, Jaroslava Pospíšila, Morice Fialky, Fr. C. Kampelika, Jana Jeníka rytíře z Bratřic, Draha. M. bar. Villaniho, Jana Dvořáčka a jiných*. Ed. Ferdinand Čenský. Praha: Fr. A. Urbánek, 1875 (NK ČR).

ZELENÝ 1881: ZELENÝ, Václav. *Život Josefa Jungmanna*. 2. vyd. Praha: Fr. A. Urbánek, 1881 [= Urbánkova bibliotéka paedagogická 87].

Ondřej Koupil

Ústav pro jazyk český AV ČR
oddělení vývoje jazyka
Valentinská 91/1
116 46 Praha 1